

СИНИШИНА В.М.,

кандидат психологічних наук,
доцент, ДВНЗ “Ужгородський
національний університет”,
м. Ужгород, Україна

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ТА АНАЛІЗ ПРОБЛЕМИ УСПІШНОГО ПРОФЕСІЙНОГО СТАНОВЛЕННЯ МАЙБУТНІХ ПРАКТИЧНИХ ПСИХОЛОГІВ У ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ

У статті обґрунтовано актуальність і перспективи вивчення проблеми професійного становлення майбутніх практичних психологів у закладах вищої освіти. Показано, що професійне становлення – це значна частина онтогенезу особистості, який охоплює період від початку формування професійних намірів до завершення професійної діяльності. Отримані дані свідчать, що професійне становлення особистості відбувається протягом усього професійного життя і не обмежується лише одним або декількома періодами. Узагальнено погляди науковців на проблему професійного становлення. Як результат теоретичного вивчення проблеми запропоновано стадіальну структуру професійного становлення майбутніх практичних психологів. Весь процес професійного становлення передбачає проходження майбутніми практичними психологами 5-ти етапів: довузівська підготовка; оптація; професійна підготовка; оволодіння професійною діяльністю (первинна та вторинна професіоналізація); майстерність. Показано, що на кожному з етапів відбувається зміна провідних механізмів детермінації професійної діяльності практичних психологів, змінюється система новоутворень у структурі особистості, її цінностей і цілей.

Ключові слова: особистість, майбутні практичні психологи, діяльність, професійне становлення, фахова підготовка, заклади вищої освіти, етапи становлення, механізми детермінації.

В статье обоснована актуальность и перспективы изучения проблемы профессионального становления будущих практических психологов в учреждениях высшего образования.

Показано, что профессиональное становление – это значительная часть онтогенеза личности, охватывающего период от начала формирования профессиональных намерений до завершения профессиональной деятельности. Полученные данные свидетельствуют, что профессиональное становление личности происходит в течение всей профессиональной жизни и не ограничивается только одним или несколькими периодами. Обобщены взгляды ученых на проблему профессионального становления. В результате теоретического изучения проблемы предложено стадийную структуру профессионального становления будущих практических психологов. Весь процесс профессионального становления предусматривает прохождение будущими практическими психологами 5-ти этапов: довузовская подготовка; опация; профессиональное обучение; овладение профессиональной деятельностью (первичная и вторичная профессионализация); мастерство. Показано, что на каждом из этапов происходит изменение ведущих механизмов детерминации профессиональной деятельности практических психологов, меняется система новообразований в структуре личности, ее ценностей и целей.

Ключевые слова: личность, будущие практические психологи, деятельность, профессиональное становление, профессиональная подготовка, высшие учебные заведения, этапы становления, механизмы детерминации.

The article substantiates actuality and prospects in studying the problem of professional formation of future practical psychologists in the institutions of higher education. It has been showed that professional formation is a significant part of personality's ontogenesis, which includes the period from beginning of professional intentions formation to ending of professional activities. The data obtained testify that professional formation of personality occurs throughout one's professional life and is not limited to one or few periods. The views of scholars to the problem of professional formation have been generalized. The stage structure of professional formation of future practical psychologists has been proposed as the result of theoretical study of the problem. The whole process of professional formation involves the passage of 5 stages by future practical psychologists: pre-university training; optation; vocational training; mastering the professional activities (primary and secondary professionalization); mastery. It has been described that at each of the stages there

is a change in the leading mechanisms of determination of the professional activity of practical psychologists, changes the system of new derivations in the structure of personality, his/her values and goals.

Key words: *personality, future practical psychologists, activities, professional formation, vocational training, institutions of higher education, stages of formation, determination mechanisms.*

Постановка проблеми. Історична зумовленість вивчення професійного становлення особистості пов'язана з появою професій, а розгляд їхньої взаємодії з особистістю стало ядром зазначеної проблематики. Серед цілої когорти системних категорій, «становлення» розглядається як процес, ключова характеристика якого полягає в тому, що існування явища вже почалося, але ще не набуло завершеної форми [3, с. 119]. Висловлюючи співвідношення незавершеності існування, становлення розкривається як перехід можливості в дійсність і доцільно його розглядати як проміжну ланку між ними. Якісні перетворення об'єкта, що виникають у процесі становлення, виводять його на новий рівень функціонування. Саме тому поняття «становлення» і «розвиток» можуть відноситися одночасно до одного і того ж об'єкта. Проте розвиток є своєрідною перспективною лінією проходження окремих «сходинок», які відображають окремих акт становлення в новій для особистості якості. Таку перспективу можна досягнути, якщо звернутися до з'ясування сутності та змісту професійного становлення особистості на прикладі професії практичного психолога, визначивши його основні етапи та чинники, які впливають на ефективність цього процесу.

Однією з актуальних проблем сучасної вищої освіти є професійна підготовка фахівця-психолога, професійні вміння якого відповідали б актуальним потребам суспільства. З огляду на це, процес професійного становлення майбутніх практичних психологів у закладах вищої освіти (ЗВО) необхідно спрямовувати на оволодіння системою вмінь для здійснення психодіагностичної, психокорекційної, консультаційної, психотерапевтичної, тренінгової, психопрофілактичної роботи.

Відтак актуалізується проблема не лише підвищення рівня теоретичної професійної підготовки студентів-психологів, а, передусім, створення умов для практичної насиченості освітнього процесу професійного становлення майбутніх практичних психологів. У Національній доктрині розвитку освіти в Україні визначено, що ключовим завданням вищої освіти є професійна підготовка майбутніх фахівців, здатних до творчості, самоосвіти і самовиховання, прийняття оптимальних рішень на основі узгодженості власних дій з діями інших учасників спільної діяльності [4].

Основною діяльністю у ЗВО є навчально-професійна, яка вимагає від студентів значної академічної активності, засвоєння нових психологічних норм і критеріїв соціокультурного розвитку. Саме навчально-професійна діяльність найінтенсивніше впливає на особистісне зростання і професійне становлення майбутніх практичних психологів, формування у них професійної компетентності. У процесі навчально-професійної діяльності завершується професійне самовизначення суб'єкта, трансформується структура його самосвідомості, формується соціально-професійний аспект «Я-концепції», виникають новоутворення (професійна ідентичність та рефлексія, професійне мислення, готовність до професійної діяльності).

Мета статті полягає у розгляді існуючих теоретичних підходів до проблеми професійного становлення особистості, аналізі особливостей сучасної підготовки майбутніх практичних психологів та виокремленні основних детермінант успішного професійного становлення майбутніх фахівців у період навчання у ЗВО.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасній вітчизняній психології є чимало досліджень, присвячених різноманітним психологічним аспектам професійної діяльності та професіоналізації особистості (А. Єрмолаєва, Л. Захарова, Т. Кудрявцев, С. Максименко, В. Рибалка, Д. Сьюпер, Т. Титаренко, С. Шандрук та ін.), проблемам професійного становлення майбутніх психологів (І. Андрійчук, А. Бондаренко, Ж. Вірна, Л. Долинська, І. Зязюн, І. Мартинюк, В. Панок, Н. Пов'якель, В. Семиченко, Н. Чепелева, Н. Шевченко та ін.), компонентам професіоналізму психолога (Д. Богоявленська, А. Бондаренко), спеціальним здібностям і професійно важливим якостям майбутніх практичних психологів (Н. Амінов, І. Мартинюк, Г. Овчарова, Н. Пророк), методологічним та теоретичним аспектам їхньої підготовки (Г. Балл, А. Бондаренко, Л. Бурлачук, Г. Мей та ін.). В дослідженнях аргументовано, що професійну підготовку майбутніх практичних психологів необхідно здійснювати в новій особистісно зорієнтованій парадигмі зі спрямуванням на актуалізацію професійно важливих особистісних якостей, орієнтацію на формування професійної компетентності, створення системи професійних навичок, які сприяють досягненню професійного успіху, самореалізації, здобуття професійної культури спілкування, фахової інтуїції та рефлексії.

Виклад основного матеріалу. Центальною проблемою становлення особистості є розкриття закономірностей переходу від низького рівня розвитку до більш високого. Перехід від одного рівня до іншого відбувається на основі діалектичного принципу розвитку: в процесі еволюційного розвитку виникають і накопичуються протиріччя, які забезпечують перехід на новий, вищий рівень [1, с. 15]. Становлення суб'єкта діяльності зі своєю позицією, професійними планами, стратегією поведінки, цілями і програмами дій, став-

ленням до результатів діяльності та іншими специфічними властивостями є результатом врахування законів розвитку особистості практичних психологів, зміни психічного складу на життєвому шляху під впливом діяльних детермінант дії [8, с. 321]. Одним із критеріїв розвитку суб'єкта є рівень його активності в діяльній мірі (міра професійної продуктивності і надійності) та суб'єктивному (міра задоволеності конкретною діяльністю) вияві.

Професійне становлення майбутніх практичних психологів є значною частиною онтогенезу, який охоплює період від початку формування професійних намірів до завершення професійного життя. У цьому гетерохронному процесі виокремлюємо стадії оптації, професійної освіти, професійної адаптації, професіоналізму і майстерності. Значною кількістю науковців визнається етапність професійного становлення суб'єкта, а також відсутність єдності поглядів щодо вікової періодизації та критеріїв, покладених в її основу. Отримані дані свідчать, що професійне становлення майбутніх практичних психологів відбувається протягом усього професійного життя і не обмежується лише одним або декількома періодами [7, с. 111; 6, с. 306].

В основі періодизації етапів життєдіяльності (за Ш. Бюлер (Ch. Boehler)) є принцип «інтенційності» в меті створення та меті досягнення. На основі такого критерію дослідниця виокремлює п'ять фаз життєвого циклу особистості:

- 1 фаза – від 0 до 15 років – відсутність точних цілей життя, їхня розмитість, зовнішня заданість;
- 2 фаза – від 15 до 20 років – зародження, оцінка цілей життя і формування плану їхнього досягнення;
- 3 фаза – від 25 років до 40-45 років – постановка чітких і точних цілей у професійному та особистому житті, їхнє практичне досягнення;
- 4 – від 45 до 65 років – підведення підсумків минулої діяльності і життя, перегляд майбутніх життєвих цілей;
- 5 фаза – від 65 до 70 і далі – оцінка власного життєвого шляху і професійної діяльності на основі критерію досягнення або недосягнення поставлених цілей [9, с. 98].

Відтак, свідоме, активно-рефлексивне ставлення до життя, професії, до себе як до суб'єкта життєдіяльності дає можливість особистості досягти поставлених цілей в особистому та професійному житті.

Детальнішу градацію періодів професійної діяльності розробив Д. Сьюпер (D. Super), який виокремив такі стадії професійного розвитку:

1. На стадії пробудження (до 14 років) «Я-концепція» розвивається завдяки ідентифікації зі значущими дорослими: в фазі фантазії (4-10 років) домінують дитячі потреби, професійні ролі програються у вигляді фантазії; у фазі інтересів (11-12 років) формуються професійно значущі переваги; у

фазі можливостей (13-14 років) апробуються індивідуальні здібності, з'являються уявлення щодо професійних вимог і змісту освіти.

2. На стадії дослідження (15-24 років) особистість намагається випробувати себе в різних ролях в орієнтації на реальні професійні можливості.

3. Стадія консолідації (25-44 роки) характеризується прагненням забезпечити в знайденому професійному полі стійку особистісну позицію.

4. На стадії збереження (45-65 років) професійний розвиток відбувається в одному напрямі, без виходу за межі знайденого професійного поля.

5. На стадії спаду (після 65 років) відбувається розвиток нових ролей: часткова участь у професійному житті, спостереження за професійною діяльністю інших людей [10, с. 123].

Повертаючись до питання професійного становлення майбутніх практичних психологів у ЗВО, відзначимо, що цей процес є досить складним і вимагає врахування специфіки студентського віку як важливої стадії особистісного розвитку, виявлення суті етапів і чинників, що детермінують становлення професіонала в сфері практичної психології, визначення ролі і місця здібностей, інтересів, мотивів та індивідуально-особистісних особливостей у формуванні професійної компетентності, а також оптимізації умов успішного професійного розвитку.

У сучасних психолого-педагогічних дослідженнях розкриваються ідеї впровадження «рівневого» підходу в контексті вирішення проблеми підготовки і подальшого професійного становлення майбутніх практичних психологів, що передбачає наявність чіткої структури вмінь і якостей майбутнього фахівця. Так, на думку Т. Білухи, проблема професійно-особистісної підготовки психолога-практика охоплює чотири взаємопов'язані аспекти: побудова теоретичної моделі фахівця, яка передбачає розробку стандартів (норм і нормативів), вимог до особистості та діяльності практичного психолога; первинний відбір професійно придатних кандидатів; розробку змісту навчання і розвитку психологів-практиків; вирішення проблем власного професійного самовизначення фахівців, на основі професійної ідентифікації [2, с.8]. Натомість В. Панок вказує на значущість процесу професійної підготовки у ЗВО та пропонує трирівневу структуру набуття професійних психологічних знань. Основу першого, загальнонаукового рівня становлять теорії, гіпотези і факти, встановлені в дослідженнях; другий рівень – це практична психологія, а третій – прийоми і досвід роботи в конкретній техніці (техніках), або так званий індивідуально-типологічний рівень, покликаний враховувати особливості кожного студента [5, с. 209].

Оскільки в своєму розвитку особистість проходить через закономірну зміну відповідних типів провідної діяльності, їхнє вивчення дало можливість вибудувати варіант періодизації розвитку майбутніх практичних психологів.

Весь процес професійного становлення передбачає проходження майбутніми практичними психологами 6-ти етапів: довузівської підготовки; оптації; професійної підготовки; оволодіння професійною діяльністю (первинна та вторинна професіоналізація); майстерність; звільнення і соціальна адаптація.

I. Етап довузівської підготовки – від 15 до 17 років, що спрямовується на забезпечення отримання майбутніми фахівцями первинних знань з загальнопсихологічних дисциплін з метою скорочення терміну становлення студентів, їхньої швидкої адаптації до умов навчання у ЗВО. На цьому етапі формується власна позиція щодо майбутнього вибору професії практичного психолога, розпочинається процес особистісного та професійного самовизначення, пошук власного покликання і відчуття потреби вибору професії. Важливим особистісним утворенням цього періоду є формування Я-концепції. Стейкі позитивні Я-концепція і Я-образ несуть у собі інформацію щодо суб'єктивного образу професії, якостей, якими повинен володіти майбутній практичний психолог.

II. Етап оптації (вибір професії) – 16-18 років. На етапі оптації відбувається оволодіння системою соціально значущих ціннісних уявлень щодо побудови життя і професійного шляху, засвоєння системи належних відносин з однолітками і дорослими, формування інформаційних основ соціальної та професійної спрямованості, самооцінка власної професійної придатності на основі аналізу власних можливостей і міри розвитку професійно важливих якостей, активних спроб самовдосконалення і самоорганізації.

III. Етап професійної підготовки (від 17-18 до 22-23 років). Підготовка майбутніх практичних психологів з вищою освітою здійснюється на основі державного замовлення та інших нормативно-правових актів у галузі вищої освіти, з урахуванням особливостей психологічної діяльності, реальних матеріальних і фінансових ресурсів. Підготовка майбутніх практичних психологів у ЗВО здійснюється на базі повної загальної середньої освіти за всіма освітніми кваліфікаційними рівнями (бакалавр, спеціаліст, магістр) і за освітніми професійними програмами, які відповідають вимогам державних стандартів вищої освіти та галузевих стандартів освіти.

На етапі професійної підготовки відбувається цілеспрямоване освоєння системи знань, практичних навичок і вмінь в обраній професійній діяльності, формування цілісних уявлень щодо професійно-психологічного середовища, професійного співтовариства, розвиток і наповнення предметним змістом мотивів і цілей майбутньої діяльності практичного психолога, розвиток операційної основи діяльності, професійного самовизначення, елементів професійного мислення, пам'яті, психомоторики тощо.

IV. Етап оволодіння професійною діяльністю (первинна і вторинна професіоналізація). Етап оволодіння професійною діяльністю починається після завершення ЗВО. У цьому віці майбутній практичний психолог завершує про-

фесійну підготовку та долучається до виконання професійних обов'язків. Етап первинної професіоналізації починається з професійної адаптації, яка може тривати від 1 до 3 років. У цей час відбувається пристосування до соціальних і професійних норм, умов, процесів професійної діяльності, подальший розвиток самовизначення в обраній професії, самосвідомість правильності вибору професійного шляху, узгодження життєвих і професійних цілей і установок, формування значущих рис особистості професіонала.

У процесі професійного становлення практичного психолога відбуваються значні якісні зміни, які відкривають нові перспективи подальшого професійного зростання. Всі ці зміни відбуваються на етапі вторинної професіоналізації (до 40-45 років), який є періодом найбільших професійних досягнень. Практичний психолог, який знаходиться на етапі вторинної професіоналізації – це вже досвідчений фахівець, професіонал який самостійно, надійно й успішно виконує основні управлінські функції і який вже чітко визначився в просторі психологічної професії.

V. Етап майстерності (до 55-60 років). Психологічними передумовами становлення практичного психолога як самостійного суб'єкта діяльності на етапі майстерності є: сформованість ієрархічної системи динамічних смислових систем; інтеріоризація культурного і накопичення індивідуального досвіду діяльнісної реалізації суб'єктного досвіду. Центральною проблемою розвитку практичного психолога на цьому етапі залишається розвиток його ціннісно-смислової сфери.

Таким чином, на кожному з розглянутих етапів відбувається зміна провідних механізмів детермінації професійної діяльності майбутніх практичних психологів, змінюється система новоутворень у структурі особистості, її цінностей і цілей. У контексті нашого дослідження становить інтерес стадія професійного становлення майбутніх практичних психологів у процесі навчання у ЗВО.

Серед детермінант успішного професійного становлення майбутніх практичних психологів у період навчання у ЗВО є морально-етичне вдосконалення особистості, сприяння самореалізації та вирішенні особистих психологічних проблем, активізація професійної мотивації, єдність змісту, форм, методів навчання, суб'єктні відносини між викладачами та студентами. Окрім того, важливою передумовою ефективної професійної діяльності практичного психолога є процес гармонізації особистості, що забезпечує рівень його майстерності. Одним з провідних методів формування гармонійної особистості фахівця-психолога є принцип особистісного підходу [5, с. 300].

Висновки. Процес професійного становлення – складний і багатограний, вимагає від викладачів ЗВО та студентів складної роботи щодо формування системи професійно важливих знань, умінь, навичок, відповідного

науково-культурного світогляду. Важливим завданням є розвиток цілісної, гармонійної особистості, зорієнтованої на самопізнання і самозміни. Саме тому професійне становлення сучасного компетентного практичного психолога, повинно будуватися на основі особистісного підходу, психолого-педагогічного принципу організації профільної та професійної підготовки.

Перспективними механізмами професійного становлення і розвитку майбутнього практичного психолога є впровадження в освітній процес програм психологічного супроводу професійного становлення майбутніх практичних психологів, що забезпечить збалансованість процесу професіоналізації, ефективність процесу особистісно-професійного вдосконалення молодого покоління та успішність в обраній професійній сфері.

Список використаних джерел:

1. Андрійчук І. П. Психолого-педагогічна система гармонізації Я-концепції майбутніх практичних психологів Збірник наукових праць Інституту психології ім. Г.С.Костюка АПН України. 2002. Вип. 4 (3). С.14–20.
2. Білуха Т. І. Розвиток особистості майбутнього психолога-практика засобами корекційно-виховного впливу: автореф. дис. ... канд. психол. наук: 19.00.07 / Прикарпат. нац. ун-т ім. В.Стефаника. Івано-Франківськ, 2006. 20 с.
3. Навчальний процес у вищій педагогічній школі: навч. посібник / за заг. ред. О. Г. Мороза. К.: НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2001. 337 с.
4. Національна доктрина розвитку освіти (Україна у XXI ст.): Затверджено Указом Президента України № 347 від 17.04.2002 р. Освіта. 2002. Вип. 26. С. 2–4.
5. Панок В. Г. Теоретико-методологічні засади розвитку практичної психології в Україні: дис. ... д-ра психол. наук: 19.00.01 / Нац. акад. пед. наук України, Ін-т психології ім. Г. С. Костюка. К., 2011. 440 с.
6. Фрейджер Р., Д. Фейдимен Личность: теории, эксперименты, упражнения. СПб.: Прайм-ЕВРОЗНАК, 2001. 525 с.
7. Шандрук С. Теоретична модель розвитку професійних творчих здібностей особистості практичного психолога. Психологія і суспільство. 2015. Вип. 4. С. 107–121.
8. Швалб Ю. М. Психологические основания социогенеза: община, население и сообщество как субъекты социальных отношений. Актуальні проблеми психології. Сер.: Екологічна психологія. 2014. Вип. 35. С. 317–329.
9. Boehler Ch. Der menschliche Lebenslauf als psychologisches problem. Leipzig, 1993. 259 p.
10. Super D. E. Toward a comprehensive theory of development. Career development: Theory and practice / ed. by D. Montross, S. Shinkman et al. Springfield IL: Charles C. Thomas, 2002. P. 119–125.

Transliteration of References:

1. Andriichuk, I. P. (2002). Psykholoho-pedahohichna systema harmonizatsii Ya-kontseptsii maibutnikh praktychnykh psykholohiv [Psychological-pedagogical system of harmonization of self-concept of future practical psychologists]. Zbirnyk naukovykh prats Instytutu psykholohii im. H. S. Kostiuka APN Ukrainy – Collection of scientific works of G.S. Kostiuk Institute of Psychology of the Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine, issue 4 (3), 14–20 [in Ukrainian].
2. Bilukha, T. I. (2006). Rozvytok osobystosti maibutnoho psykholoha-praktyka zasobamy korektsiino-vykhovnoho vplyvu [Future psychologist's personal development by means of correctional development influence]. Extended abstract of candidate's thesis. Ivano-Frankivsk [in Ukrainian].
3. Moroz, O. H. (Eds.). (2001). Navchalnyi protses u vyshchii pedahohichnii shkoli [The educational process in the higher pedagogical school]. Kyiv: National Pedagogical Dragomanov University [in Ukrainian].
4. Natsionalna doktryna rozvytku osvity (Ukraina u XXI st.): Zatverdzheno Ukazom Prezydenta Ukrainy № 347 vid 17.04.2002 r. [National Doctrine of the Development of Education (Ukraine at the 21st century): Approved by Decree of the President of Ukraine № 347 from April 17 2002]. (2002). Osvita – Education, issue 26, 2–4 [in Ukrainian].
5. Panok, V. H. (2011). Teoretyko-metodolohichni zasady rozvytku praktychnoi psykholohii v Ukraini [Theoretical and methodological foundations of development of practical psychology in Ukraine]. Doctor's thesis. Kyiv [in Ukrainian].
6. Frager, R. & Fadiman, J. (2001). Lichnost: teorii, eksperimenty, uprazhneniya [Personality: theories, experiments, exercises]. SPb.: Praym-EVROZNAK [in Russian].
7. Shandruk, S. (2015). Teoretychna model rozvytku profesiinykh tvorchykh zdibnostei osobystosti praktychnoho psykholoha [Theoretical model of the development of professional creative abilities of practical psychologist personality]. Psykholohiia i suspilstvo – Psychology and society, issue 4, 107–121 [in Ukrainian].
8. Shvalb, Yu. M. (2014). Psikhologicheskie osnovaniya sotsiogeneza: obshchina, naselenie i soobshchestvo kak subekty sotsialnykh otnosheniy [The psychological foundations of sociogenesis: commune, population and community as a subjects of social relations]. Aktualni problemy psykholohii. Ser.: Ekolohichna psykholohiia – Relevant problems in psychology. Ser.: Ecological psychology, issue 35, 317–329 [in Russian].
9. Boehler, Ch. (1993). Der menschliche Lebenslauf als psychologisches problem. Leipzig.
10. Super, D. E. (2002). Toward a comprehensive theory of development. Career development: Theory and practice, 119–125. Springfield IL: Charles C. Thomas.

SYNYSHYNA V. M.,

Candidate of Psychological Sciences, Associate Professor of the Department of Psychology of the State Institution of Higher Educational “Uzhhorod National University”, Uzhhorod, Ukraine

E-mail : vsinishina@ukr.net

**THEORETICAL BASIS AND ANALYSIS OF THE PROBLEM OF SUCCESSFUL
PROFESSIONAL ESTABLISHMENT OF FUTURE PRACTICAL PSYCHOLOGISTS IN
HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS**